

Településrendszer a Nagykárolyi-síkságon:

Az ember nemcsak válaszol a környezeti hatásokra és ennek változásaira⁹⁰, hanem cselekvő individuumként alakítja világát környezetének jellegzetességei és saját kognitív térképének megfelelően.⁹¹ A kiváló talajtani és növényzeti adottságokkal rendelkező Nagykárolyi-síkság természeti körülményeit kihasználó Otomani-Gyulavarsánd közösségek legtöbb esetben az ártéri mozaikos környezetükből szigetszerűen kiemelkedő ármentes geomorfológiai alakzatokon telepedtek meg. A térség folyóvizei az árú- és információcsere útvonalait, a terület társadalmi interaktivitásainak határvonalait és a közösségek térbeli tájékozódási pontjait is jelentették.⁹² A sajátos társadalmi és gazdasági folyamatok mellett a természeti környezet milyensége és térbeli elrendezettsége meghatározó szerepet játszott az ún. központi helyek és a hierarchikus településhálózat kialakulásában.⁹³ Egy-egy földrajzi térségben a konvencionálisan „hatalmi központokként” kezelt tellek és az őket körülvevő, velük minden bizonnyal gazdasági egységet alkotó „szatellit-települések” mellett, szórt, síkszíni települések láncolatára bukkanunk. (49–50. kép) Ezeket a település-láncolatokat tekinthetjük a korszak „szociális egységeinek”.⁹⁴ Az általános megállapításokon túlmenően – a kutatás jelenlegi állapotában – nem bizonyítható, hogy egy-egy tell vonzáskörzetébe tartozó szórt településláncokon belül a többretegű, esetenként erődített települések helyi, kistérségi központok szerepét töltötték volna be. A legtöbb esetben az adataink hiányosak, hiszen ismereteink csak az ismételt terepbejárások nyújtotta információkra korlátozódnak. Ahol régészeti kutatás történt, az főleg csak a kisebb teleprészletekre terjedt ki. Külön problémát jelent a település-láncolatok időbeni ciklikus használatának kérdése: hány generáción keresztül használnak egy ilyen települést. Szintén bizonytalan adatokkal rendelkezünk a környezet kiaknázásának módját és mértékét illetően is. Ez a kérdéskör szervesen kapcsolódik a telepek betelepültségének időbeni változásaihoz.

A terepkutatások adatai és a régészetelméleti modellek értelmében a következő kép bontakozik ki:

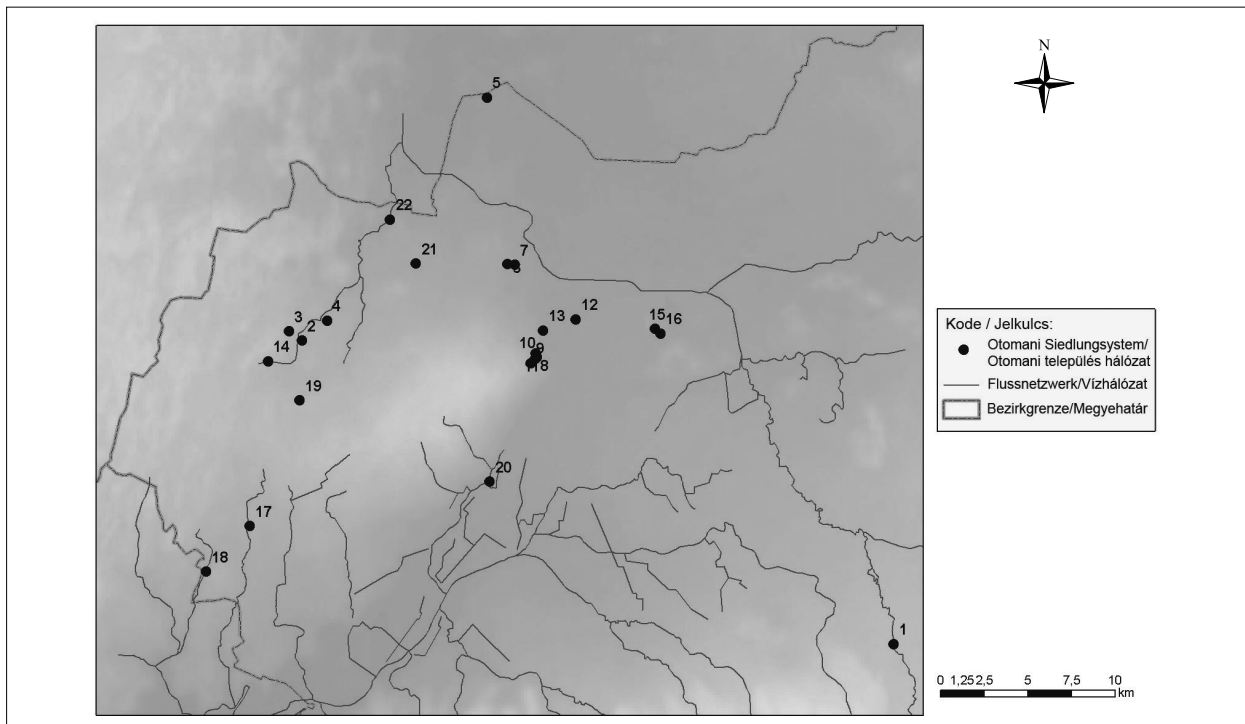
Meglátásaink elméleti hátterét jelentő *peer polity interaction* fogalma felöleli egy térség önálló, politikailag egyenértékű területi egységeinek teljes gazdasági-társadalmi kapcsolatrendszerét (beleértve az imitálást és versengést, a javak és információk cseréjét vagy a háborút). Elsősorban a főnökségi társadalmak és korai államok (komplex főnökségek) esetében alkalmazható modellről van szó. Megfigyelhető, hogy az egymással szomszéd-

Ereignisse sollte man gesellschaftliche, ökologische und wirtschaftliche Faktoren identifizieren.⁸⁹

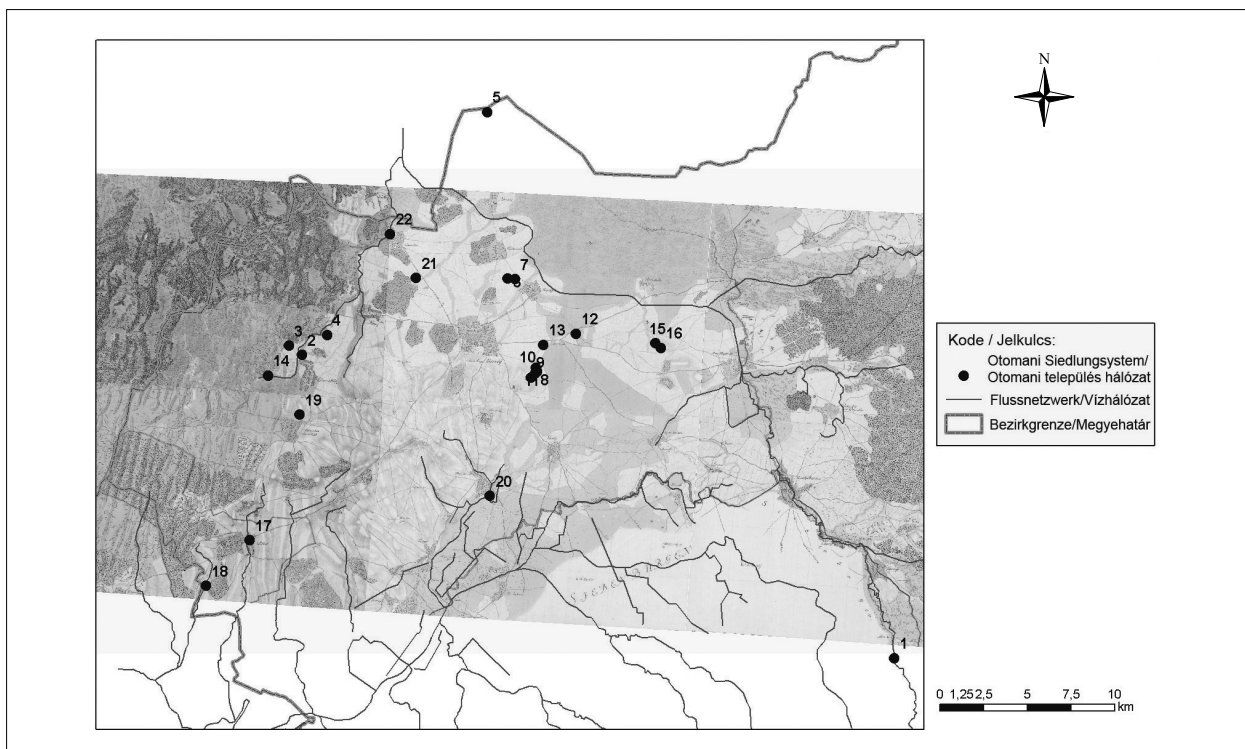
Die oberen Schichten des Tells wurden von den Anpflanzungsgräben der Obstbäume, durch Tiefpflügen, die oft bis zu -0,40m Tiefe gelangten, und durch die mittelalterlichen Gräber bedeutend zerstört. In dunkelbrauner Oberschicht mit massivem Bestand unter dem Rasen kommen sporadisch spätbronzezeitliche Topffragmente der Gáva-Kultur vor, sowie Produkte der keltischen und dakischen Topfkunst, aber aufgrund der bisherigen Beobachtungen, sind diese archäologischen Funde Zeugen der zeitweiligen Aufenthalt und nicht der ständigen Ansiedlung. Es ist alles selbstverständlich, da wir in der Nachbarschaft des Tells mehrere spätbronzezeitliche sowie eisenzeitliche Siedlungen kennen.

Siedlungssystem auf der Carei-Ebene:

Der Mensch antwortet nicht nur auf die Wirkungen der Umgebung und die Umwandlungen dieser⁹⁰, sondern verändert seine Welt als handelndes Individuum aufgrund der Umweltkriterien und seiner eigenen kognitiven Karte.⁹¹ Die Gemeinschaften von Otomani-Gyulavarsánd, die die ausgezeichneten bodenkundlichen und pflanzlichen natürlichen Gegebenheiten der Carei-Ebene ausnutzten und sich in den meisten Fällen auf den aus der mosaikartigen Umgebung inselartig ausragenden geomorphologischen Formationen der Flutgebieten ohne Strömung angesiedelt haben. Die Flüsse des Gebietes stellten den Weg für Waren- und Informationsverkehr dar, sowie auch die Grenzlinien der gesellschaftlichen Interaktion und die räumlichen Orientierungspunkte der Gemeinschaften.⁹² Neben den eigenartigen gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Vorgängen spielte die Art der natürlichen Umgebung und seine räumliche Einrichtung eine bedeutende Rolle in der Ausbildung von sog. zentralen Stellen und hierarchischen Siedlungsnetzwerken.⁹³ In jeder geographischen Region entdeckt man neben den konventionell als „Machtzentrum” behandelte Tells und die „Satellitensiedlungen” die um diese gelegen sind und mit diesen höchstwahrscheinlich eine wirtschaftliche Einheit bildeten, eine Kette von zerstreuten Flachsiedlungen. (Abb. 49–50.) Diese Siedlungskette kann man als „soziale Einheiten” der jeweiligen Periode betrachten.⁹⁴ Außer allgemeingültiger Behauptungen kann man – im vorläufigen Stand der Forschung – nicht beweisen, dass innerhalb jeder zum Tell gehörenden zerstreuten



49. kép A Nagykarolyi-síkság középső bronzkori településrendszere
 Abb. 49. Mittlerbronzezeitliches Siedlungssystem der Carei-Ebene (Nagykarolyi-Ebene)



50. kép A Nagykarolyi-síkság középső bronzkori településrendszere
 Abb. 50. Mittlerbronzezeitliches Siedlungssystem der Carei-Ebene (Nagykarolyi-Ebene)

dos, kisméretű, autonom szociopolitikai egységek számos közös szerkezeti, gazdasági, ideológiai és vallásos jellemzővel bírnak. Esetenként nyelvük és szimbólumrendszerük is azonos vagy rokonságot mutat. A régió belüli strukturális változások és egységesedési folyamatok a különböző szociopolitikai egységek nagyrészt hosszútávú interaktivitásának eredményei. Ökológiai értelemben véve a közös vonások némelyike önállóan is kifejlődhetett a régió társadalmainak szükségszerű adaptációs folyamatában.⁹⁵ A fejlődés valós mozgatórugója azonban az azonos hierarchiai besoroltságú önálló társadalmi alakulatok vetélkedése (háború, presztizsjavak gazdasága) valamint az árú- és információcsere rendszere. Ezt egészíti ki a távolsági iterregionális kapcsolatok kiépítése.⁹⁶

A hierarchikus berendezkedésű Otomani főnökségek hatalmi és gazdasági központjait a tellek jelentik. A társadalmi hierarchia csúcán álló főnök és a helyi elit szálláshelyeiként jelentkező tell telepek redisztribúciós központokat jelentenek az alárendelt vagy peremterületek számára. A Nagykárolyi-síkságon létező három tell alapján három mikrorégió különíthető el. Az XTENT módszer szerint egy-egy kistérség központját képező település méretei arányosak kör alakú befolyási övezetének nagyságával. Ha két egymáshoz közel fekvő lelőhely egyikének területe beleolvad a másikéba azt jelenti, hogy a nagyobb központ „politikai” befolyást gyakorol a kisebbre.⁹⁷

Matematikai számítások segítségével kiszerveztük a Nagykároly-Bobáld és Mezőterem-Kenderes-halom telepek feltételezett befolyási övezeteit.⁹⁸ (51–52. kép) A mezőteremi és bórvelyi tellek területe beleolvad a Nagykároly-Bobáld befolyási övezetébe, így ezeket a telepeket nem tekintjük „politikailag” önálló egységeknek. A településrégészeti adatok és az elméleti modellek alapján a Nagykárolyi-síkságon egy több regionális egységből álló hierarchikus felépítésű főnökség létezhetett. A térség valós hatalmi központja, a szatellit-települések koszorújától övezett nagykárolyi tell.

Az Otomani II időszakban a nagykárolyi tell befolyási övezetében⁹⁹, két tell¹⁰⁰, egy egyrétegű nyílt¹⁰¹, hét többretegű nyílt¹⁰², egy többretegű erődített¹⁰³, három csak a szakirodalomban jelzett települést találunk¹⁰⁴. Ezeket egészítik ki azok a többretegű lelőhelyek (3), amelyekről nem tudjuk, hogy el voltak-e látva védművekké.¹⁰⁵ (53–54. kép)

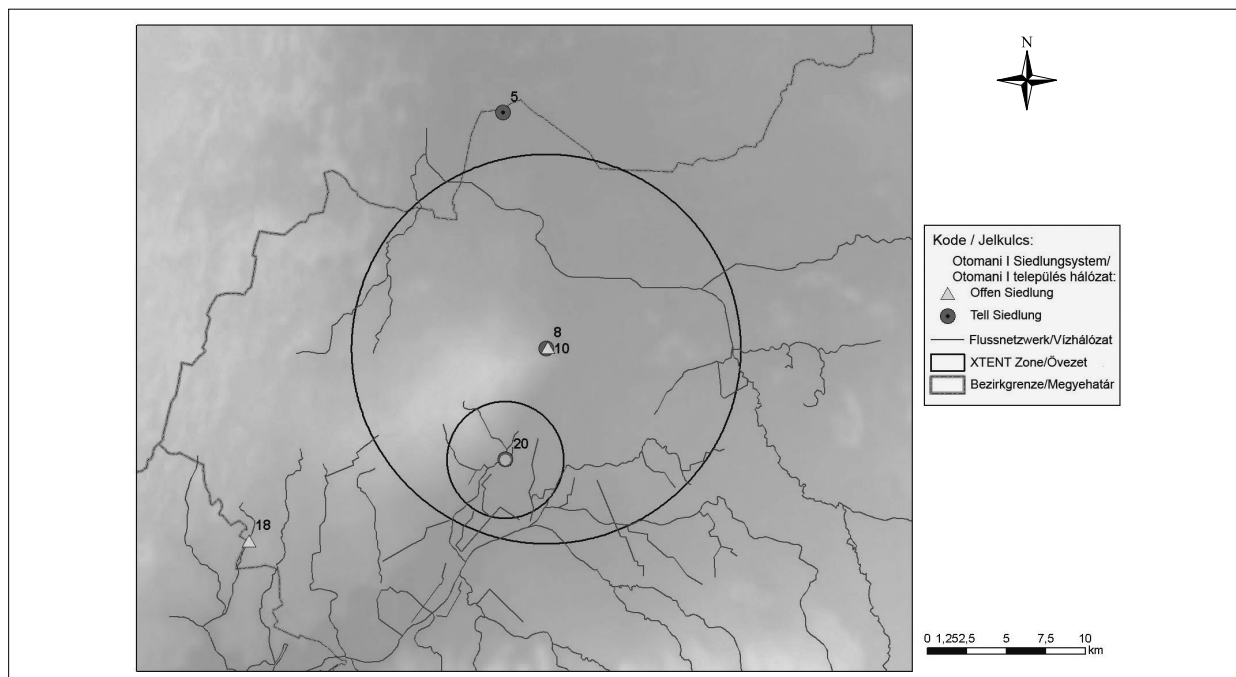
Szembetűnő a kultúra szóban forgó klasszikus fejlődési szakaszában (Otomani II) létesített települések számának növekedése, mely a telepek térbeli dinamikájával vagy a népszaporulat változásaival függhet össze. A pre-indusztriális társadalmak gazdasági alapokon nyugvó népességszámát alapvetően az elérhető táplálék bősé-

Siedlungskette mehrschichtige, je nach dem Fall befestigte Siedlungen, die die Rolle von örtlichen Kleinzonen erfüllt hätten. In den meisten Fällen sind unsere Daten mangelhaft, da unsere Kenntnisse sich auf die Informationen der erneuerten Untersuchungen anhand der Geländebegehungen beschränken. Wo archäologische Forschungen stattfanden, da streckten sich diese, hauptsächlich nur auf Einzelheiten kleinere Siedlungsteile. Ein besonderes Problem stellt die zyklische Verwendung der zeitlichen Einordnung von Siedlungsketten dar: Wie viele Generationen lang verwendet man so eine Siedlung. Wir haben eben nur wenige unsichere Daten, was die Art und das Ausmaß der Umweltausnutzung angehen. Dieser Fragenkreis knüpft sich organisch auch an die zeitliche Änderung der Tells-Ansiedlungen.

Im Sinne der Geländeforschungsdaten und theoretischen archäologischen Modellen ergibt sich folgendes Bild:

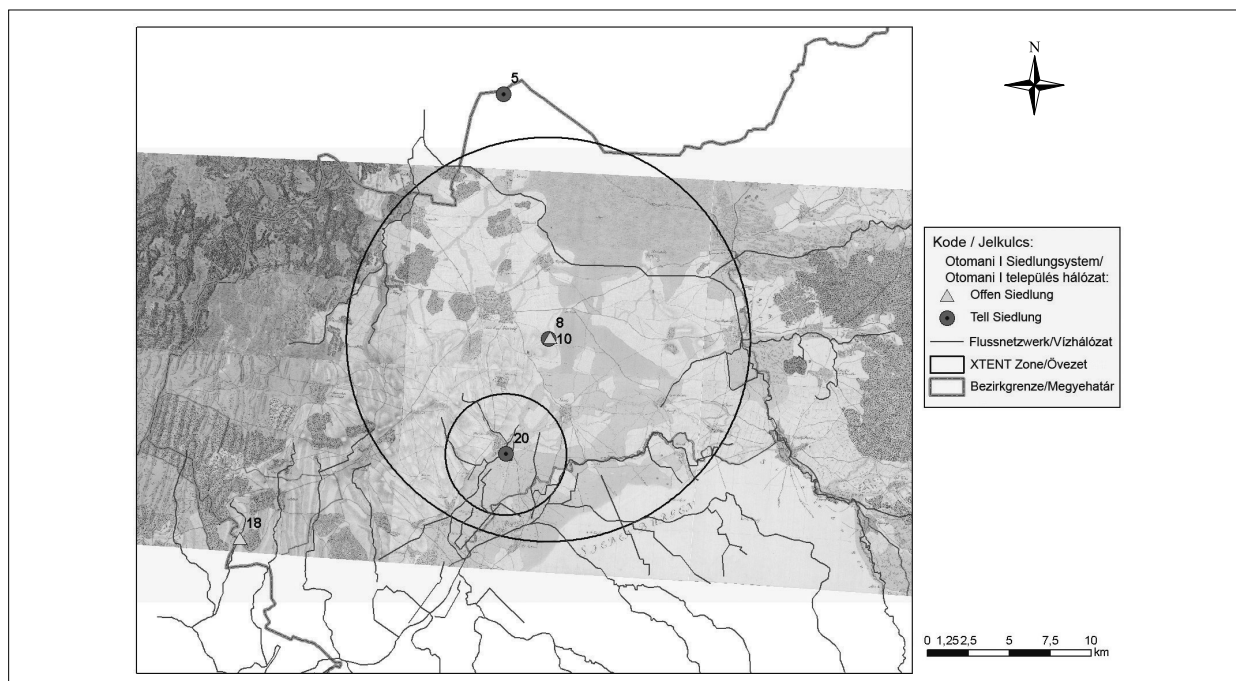
Der Begriff *peer polity interaction*, der den Hintergrund unserer theoretischen Ansichten bedeutet umfasst das gesamte wirtschaftlich-administrative Beziehungssystem einer selbständigen Region, mit politisch gleichwertigen Geländeeinheiten (einschließlich der Nachahmung und Konkurrenz, den Austausch der Güter und Informationen oder den Krieg). Es geht in erster Linie um ein Modell der im Fall der Häuptlingsgesellschaften und Frühstaaten (komplexe Vorstände) anzuwenden ist. Man kann beobachten, dass die miteinander benachbarten, kleineren autonomen sozialpolitischen Einheiten zahlreiche gemeinsame strukturelle, wirtschaftliche, ideologische und religiöse Merkmale aufweisen. In manchen Fällen ist auch ihre Sprache oder ihr Symbolsystem gemeinsam oder miteinander verwandt. Die innerhalb der Region stattfindenden strukturellen Umwandlungen und Vereinheitlichungsprozesse sind größtenteils langfristige Resultate der Interaktion verschiedener sozialpolitischer Einheiten. Aus ökologischer Hinsicht konnten sich einige gemeinsame Merkmale während des zwangsläufigen Adaptationsvorgangs der Gesellschaften in der Region auch individuell entwickeln.⁹⁵ Der wahre Beweggrund der Entwicklung ist aber der Wettstreit der hierarchisch gleich eingegliederten selbständigen gesellschaftlichen Formationen (Krieg, Wirtschaft der Prestigegüter) sowie das System des Waren – und Informationsaustausches. Das wird vom Ausbau der interregionalen Beziehungen des Fernverkehrs ergänzt.⁹⁶

Die Tells stellen die Macht- und Wirtschaftszentren der hierarchisch organisierten Otomani-Häuptlinge dar. Die Tellsiedlungen, die Herbergen für die am Gipfel der gesellschaftlichen Hierarchie stehende



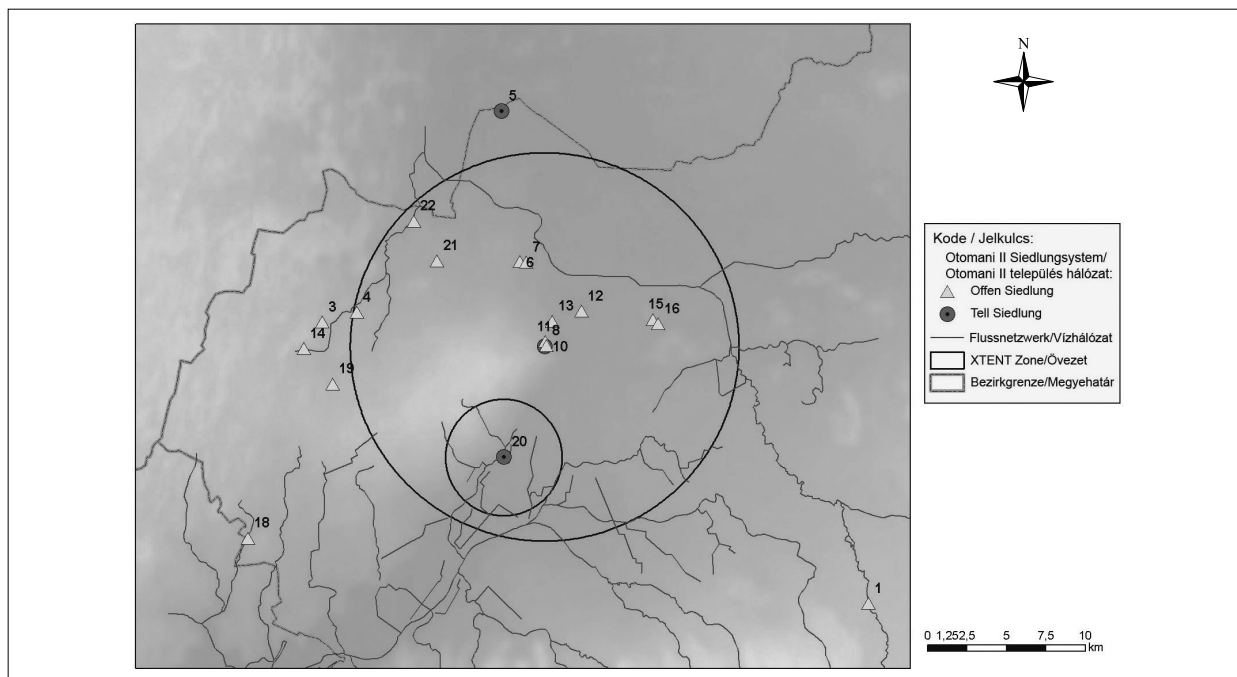
51. kép A Nagykároly-Bobáld és a Mezőterem-Kendereshalom telepek befolyási övezeteinek behatárolása az XTENT modell segítségével. Otomani I időszak

Abb. 51. Die Abgrenzung der Einflusszonen der Siedlungen von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) und Tream-Kendereshalom (Mezőterem-Kendereshalom) mit Hilfe des XTENT-Modells. Phase Otomani I



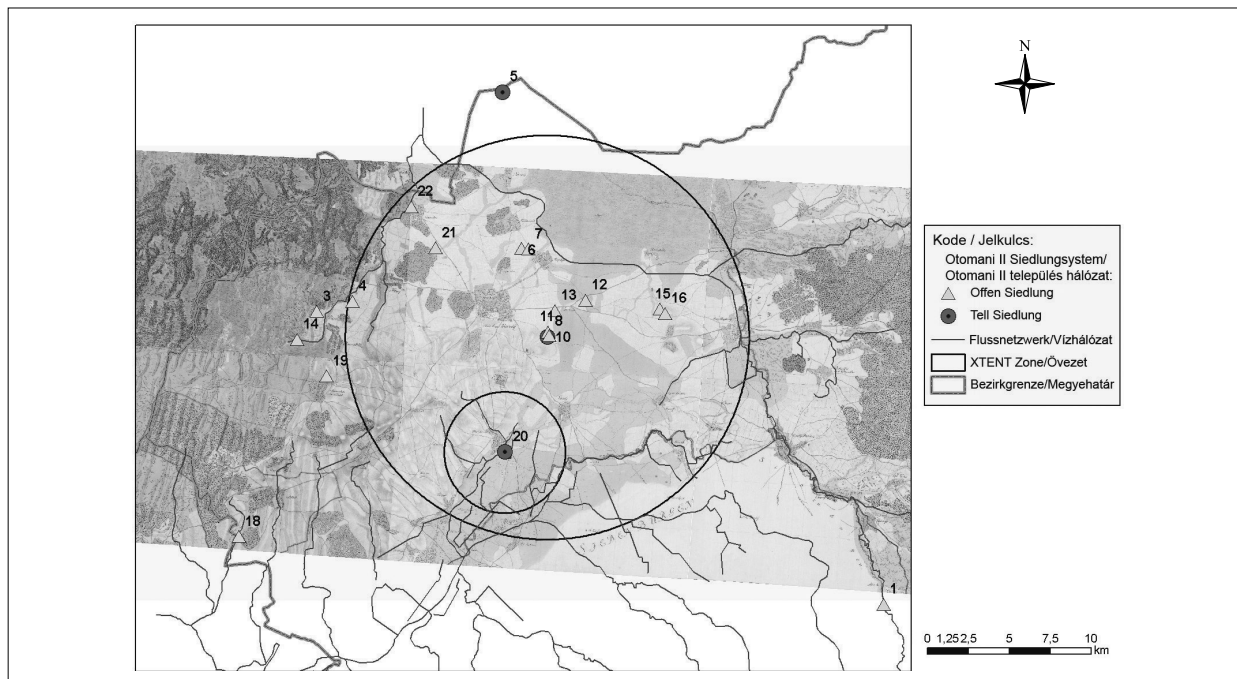
52. kép A Nagykároly-Bobáld és a Mezőterem-Kendereshalom telepek befolyási övezeteinek behatárolása az XTENT modell segítségével. Otomani I időszak

Abb. 52. Die Abgrenzung der Einflusszonen der Siedlungen von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) und Tream-Kendereshalom (Mezőterem-Kendereshalom) mit Hilfe des XTENT-Modells. Phase Otomani I



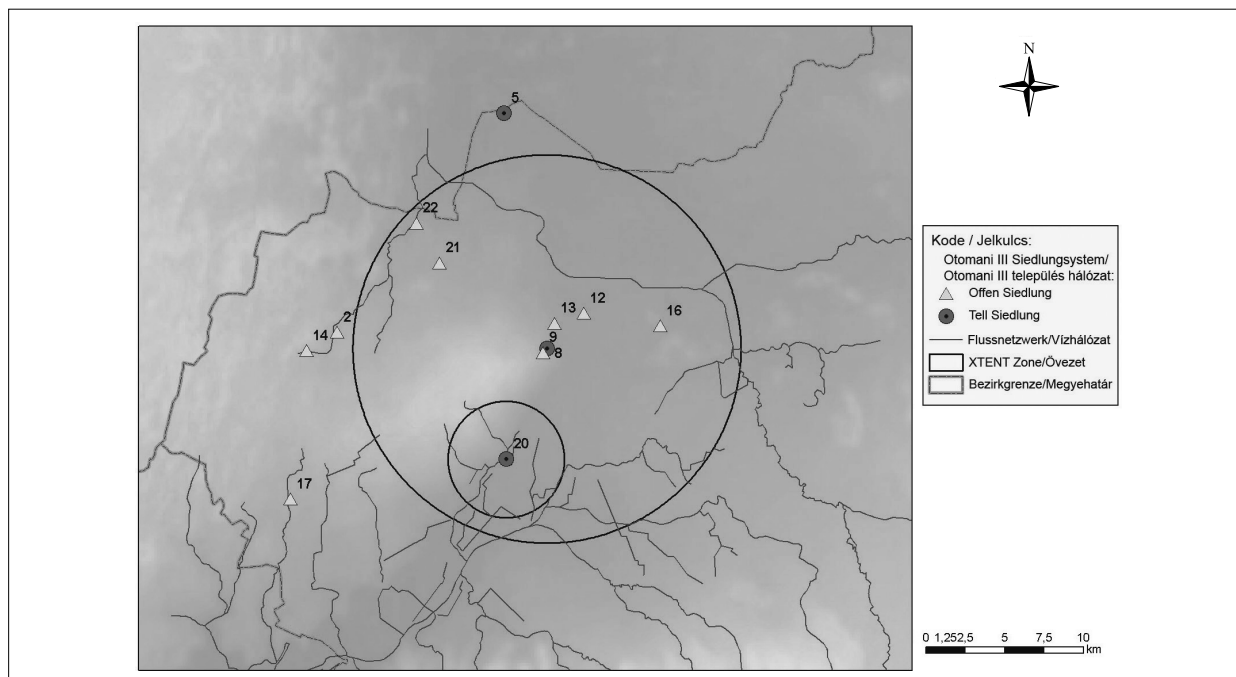
53. kép A Nagykaroly-Bobald és a Mezöterem-Kendereshalom telepek befolyási övezeteinek behatárolása az XTENT modell segítségével. Otomani II időszak

Abb. 53. Die Abgrenzung der Einflusszonen der Siedlungen von Carei-Bobald (Nagykaroly-Bobald) und Tiream-Kendereshalom (Mezöterem-Kendereshalom) mit Hilfe des XTENT-Modells. Phase Otomani II



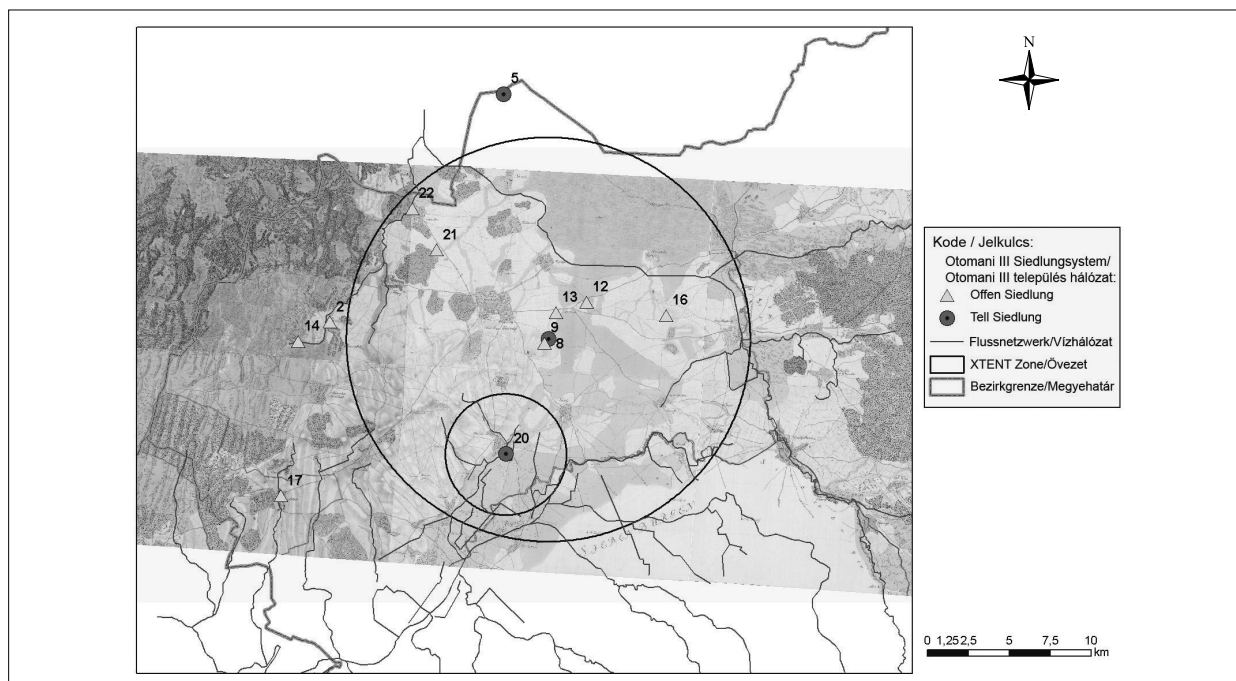
54. kép A Nagykaroly-Bobald és a Mezöterem-Kendereshalom telepek befolyási övezeteinek behatárolása az XTENT modell segítségével. Otomani II időszak

Abb. 54. Die Abgrenzung der Einflusszonen der Siedlungen von Carei-Bobald (Nagykaroly-Bobald) und Tiream-Kendereshalom (Mezöterem-Kendereshalom) mit Hilfe des XTENT-Modells. Phase Otomani II



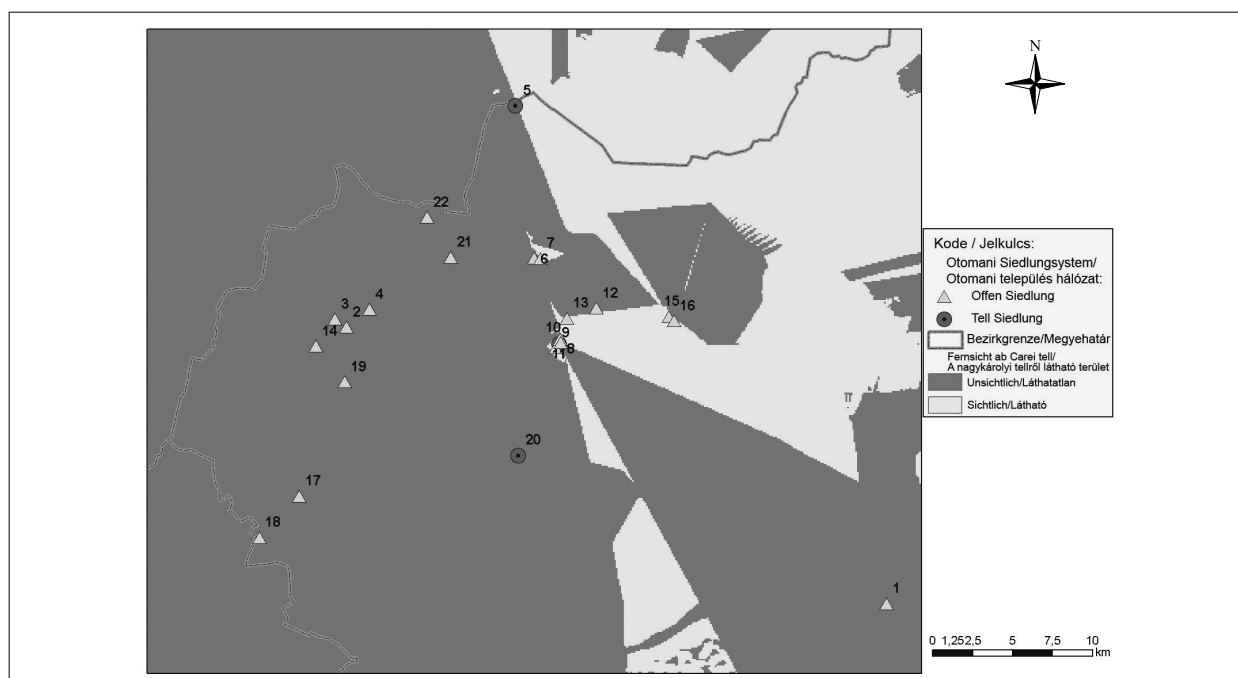
55. kép A Nagykároly-Bobáld és a Mezőterem-Kendereshalom telepek befolyási övezeteinek behatárolása az XTENT modell segítségével. Otomani III időszak

Abb. 55. Die Abgrenzung der Einflusszonen der Siedlungen von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) und Tream-Kendereshalom (Mezőterem-Kendereshalom) mit Hilfe des XTENT-Modells. Phase Otomani III



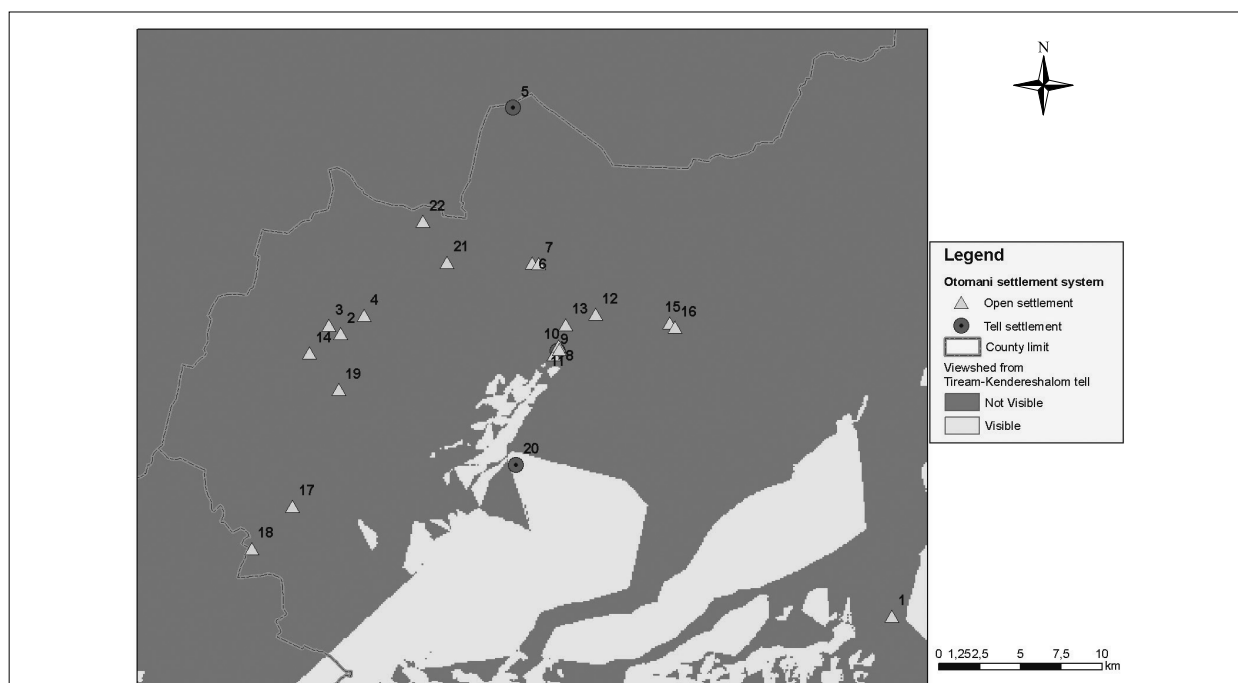
56. kép A Nagykároly-Bobáld és a Mezőterem-Kendereshalom telepek befolyási övezeteinek behatárolása az XTENT modell segítségével. Otomani III időszak

Abb. 56. Die Abgrenzung der Einflusszonen der Siedlungen von Carei-Bobald (Nagykároly-Bobáld) und Tream-Kendereshalom (Mezőterem-Kendereshalom) mit Hilfe des XTENT-Modells. Phase Otomani III



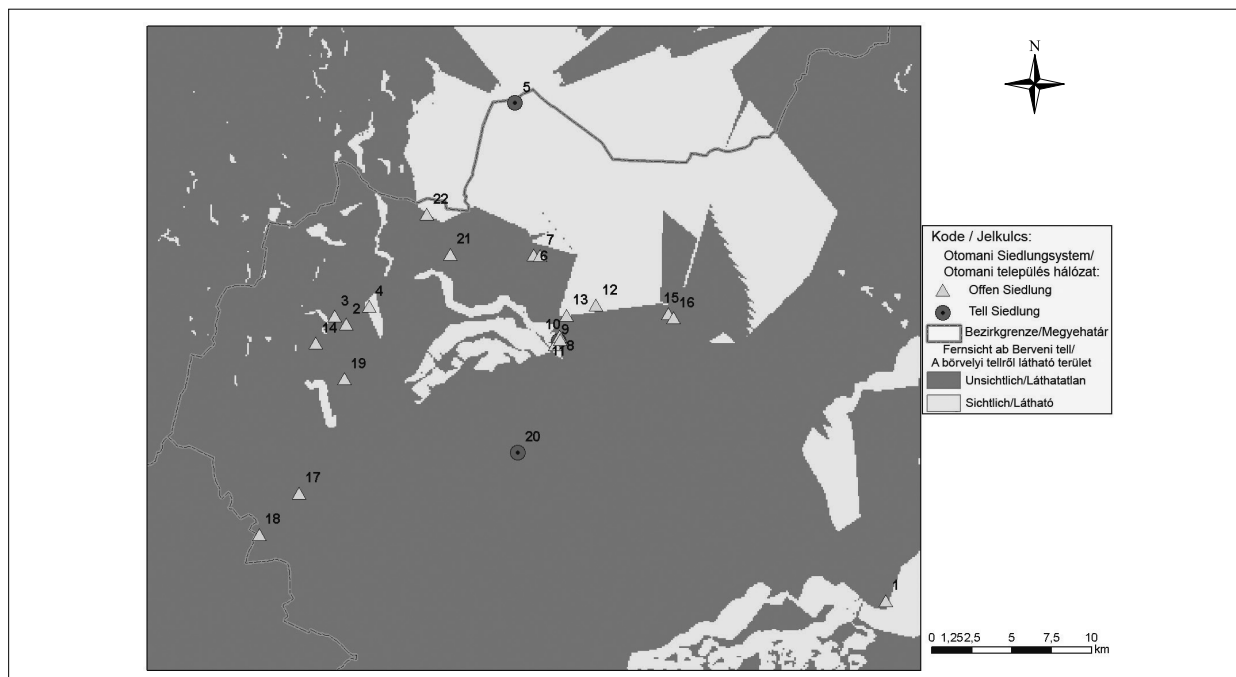
57. kép A Nagykaroly-Bobáld tell telep láthatósági övezete

Abb. 57. Die sichtbaren Zonen der Siedlungen von Carei-Bobald (Nagykaroly-Bobáld)



58. kép A Mezöterem-Kendereshalom tell telep láthatósági övezete

Abb. 58. Die sichtbaren Zonen der Siedlungen von Tiream-Kendereshalom (Mezöterem-Kendereshalom)



59. kép A Bőrvény-Halmos tell telep láthatósági övezete

Abb. 59. Die sichtbaren Zonen der Siedlungen von Berveni-Halmos (Bőrvény-Halmos)

ge, a közösség technológiai fejlettségi szintje és a létező erőforrások kiaknázásának határfoka határozta meg.¹⁰⁶ A Kr.e. II. évezred fordulóján beköszöntő középső szub-boreális időszak kedvezőbb klimatikai feltételei ösztönzően hatottak a Nagyvárosi-síkság középső bronzkori közösségeinek fejlődésére.¹⁰⁷

Az Otomani III szakaszban a telepek száma csökken, a központi telepen kívül két tell¹⁰⁸, két többbregű nyílt¹⁰⁹, két egybregű nyílt¹¹⁰ illetve két, csak szakirodalomban jelzett település ismeretes¹¹¹. (55–56. kép)

A tellek hipotetikus dominancia övezeteit és a hozzájuk tartozó települések rendszerét az ún. Thiessen-poligonok módszerével ellenőriztük. A térinformatikai (GIS) program segítségével megrajzolt Thiessen-övezetek nyújtotta információk összezsengenek az XTENT modell szolgáltatott adatokkal. Az egymástól független két eljárás vizsgálati eredményei bizonyítják a módszer helyességét. A Nagyvárosi-Bobáld és Mezőterem-Kendereshalom központi Thiessen-poligonok illetve XTENT dominancia övezetek ugyanazokat a telepeket tartalmazzák. A szóban forgó befolyási övezetek, ha nem is tükrözik a kutatott terület valós középső bronzkori „politikai” helyzetképét mindenképpen, megközelítik azt.

A Nagyvárosi-síkságon elhelyezkedő tellek láthatósági övezeteinek megállapítása sokat segít a felvázolt településstruktúra rendszerének értelmezésében. A tér-

Häuptlinge und lokale Elite sichern sind Neuauflungszentren für die untergeordneten Gebiete oder für die Randgebiete. Aufgrund der auf der Carei-Ebene existierenden drei Telle kann man drei Mikroregionen abtrennen. Laut der XTENT-Methode, sind die Ausmaße der zentralen Siedlung einer Mikroregion proportional mit der Größe seiner kreisförmigen Einflusszone. Wenn die Gebiete von zwei nahe aneinander liegenden Fundstellen ineinander fließen, das heißt, dass das größere Zentrum „politischen” Einfluss auf das kleinere ausübt.⁹⁷

Wir haben mit Hilfe von mathematischen Rechnungen die vorausgesetzten Einflusszonen der Siedlungen von Carei-Bobáld (Nagyvárosi-Bobáld) und Tiream/Mezőterem-Kendereshalom bemessen.⁹⁸ (Abb. 51–52.) Die Gebiete der Telle von Tiream (Mezőterem) und Berveni (Bőrvény) fließen in die Einflusszone des Telle von Carei-Bobáld (Nagyvárosi-Bobáld) hinein, so werden diese Siedlungen „politisch” nicht als selbständige Einheiten betrachtet. Aufgrund der siedlungsarchäologischen Daten und theoretischen Modellen kann auf der Carei/Nagyvárosi-Ebene eine aus mehreren hierarchischen regionalen Einheiten gebildete Hauptmannschaft existieren. Das eigentliche Führungszentrum der Region ist der mit Satellitensiedlungen umgebene Carei-Tell.

In der Periode Otomani II finden wir auf dem Einflussgebiet des Carei-Tells⁹⁹, zwei Telle¹⁰⁰, eine einschich-

informatikai program által generált kép azt mutatja, hogy a Börvely-Halmos és Mezőterem-Kendereshalom telekről látható volt a térség hatalmi központja, a Nagykároly-Bobáld domb, és fordítva. A Nagykárolyi-síkság települései kivétel nélkül mind láthatóak a térségben lévő három tell valamelyikéről, így közvetlen vagy közvetett módon ellenőrizhetőek voltak. (57–59. kép)

Társadalom

A Nagykárolyi-síkság középső bronzkori népességének társadalomszerkezeti és társadalomszerkezeti vizsgálata a telepek és a településrendszer kutatásán alapul. Pierre Bordieu társadalomelméleti megközelítése¹¹² megfelelő hátteret szolgáltat az észlelt településszerkezeti és településrendszeri sajátosságok valamint a társadalom szerkezeti átalakulásainak összekapcsolására.¹¹³ A társadalmi struktúra egy szociális szerződésen alapuló szabályok és fogalmak rendszereként határozható meg, amely létrehozóinak célt ad és irányt szab.¹¹⁴ A bronzkori társadalom vizsgálatának eszköztárához egyaránt hozzátartoznak még a régészet és a modern összehasonlító antropológia társadalomelméleti modelljei.¹¹⁵

A második világháború utáni angolszász kulturális antropológia hosszú ideig a politikai és adminisztratív vezetés meglétének vagy hiányának dichotómiája alapján a társadalmi alakulatokat rendezett kormányzatú (állam) vagy primitív formációkként kezelte.¹¹⁶ A Julian Stewart és Leslie White nevével fémjelzett kulturális evolucionizmus egymásnak nagyrészt ellentmondó multilineáris¹¹⁷ és általános¹¹⁸ társadalomfejlődési modelljei Elman Service, Morton Fried és Marshal Shalins munkáiban kovácsolódnak egységgé.¹¹⁹ Az Elman Service által kidolgozott, majd William Sanders és Joseph Marino által továbbfejlesztett négylépcsős evolucionista társadalomtipológia megfelelő keretet biztosít a korai társadalmak régészeti kutatásához.¹²⁰ Az utóbbi évtizedekben alapos áttekintések születtek a főnökség és a középszintű társadalom fogalmának kialakulásáról, szakirodalmi használatáról és különböző értelmezéseiről.¹²¹ Elméletileg bármilyen formális vezetéssel rendelkező szegmentáris társadalmat vagy kormányzati egységet, amely meghaladja a lokális autonómia kereteit főnökségnek lehetne tekinteni.¹²² A kutatás azonban éles határvonalat von a törzsek és a náluk szervezettel sokkal komplexebb főnökségek között, utóbbiak esetében emblemikusnak ítélve a gazdaság, a társadalom és a vallás központi irányítását.¹²³ Az állandó törzsterület, a társadalom elit általi vezetése valamint az egyéni és csoportos identitás megerősödése hozzájárul a közösség

típusú offene Siedlung¹⁰¹, sieben mehrschichtige offene¹⁰², eine mehrschichtige befestigte Siedlung¹⁰³, drei nur in der Fachliteratur erwähnte Siedlungen¹⁰⁴. Diese Reihe wird von solchen mehrschichtigen Fundstellen ergänzt (3), von denen wir nicht wissen, ob sie mit Wehrmauer versehen waren.¹⁰⁵ (Abb. 53–54.)

Auffallend ist für den klassischen Entwicklungsabschnitt der Kultur (Otomani II) die Zunahme der Zahl der Siedlungsgründungen, die als Folge der räumlichen Dynamik der Siedlungen beziehungsweise dem Resultat der Bevölkerungszunahme anzurechnen ist. Die Bevölkerungszahl der vorindustriellen Gesellschaften wurde wirtschaftlich grundsätzlich von der erreichbaren Überfluss an Nahrung, vom technologischen Entwicklungsgrad der Gemeinschaft und von der vorhandenen Wirkungsgradverwertung der Ressourcen bestimmt.¹⁰⁶ Die an der Jahrtausendwende des 2. Jahrtausends v. Chr. eintretenden günstigeren klimatischen Bedingungen der mittleren subborealen Periode beschleunigten die Entwicklung der Gemeinschaft auf der Carei-Ebene in der mittleren Bronzezeit.¹⁰⁷

In der Phase Otomani III nimmt die Zahl der Tellsiedlungen ab, außer der Zentralsiedlung kennt man zwei Telle¹⁰⁸, zwei mehrschichtige offene¹⁰⁹, zwei einschichtige offene¹¹⁰ beziehungsweise zwei nur in der Fachliteratur erwähnte Siedlungen.¹¹¹ (Abb. 55–56.)

Die hypothetischen Dominanzzonen der Telle und des dazugehörenden Siedlungssystems wurde mit der sog. Thiessen-Polygon-Methode geprüft. Die mit Hilfe des Raum-informatikprogramms (GIS) gezeichneten von Thiessen-Gebieten geförderten Informationen stimmen mit den vom XTENT-Modell gegebenen Daten überein. Die Resultate der zwei unabhängigen Untersuchungsverfahren beweisen die Richtigkeit der Methode. Die Thiessen-Polygone vom Zentrum Carei-Bobáld (Nagykároly-Bobáld) und Tiream/Mezőterem-Kendereshalom, sowie die XTENT-Dominanzgebiete enthalten dieselbe Siedlungen. Wenn die erwähnten Einflusszonen die eigentliche „politische“ Situation im geforschten Gebiete der mittleren Bronzezeit auch nicht schildern, jedenfalls kommen sie nahe heran.

Die Festhellung der sehbaren Zonen der Tells auf der Carei-Ebene hilft enorm bei der Interpretation des skizzierten Siedlungsstruktursystems. Das vom raum-informatischen Programm generiertes Bild zeigt, dass von den Tellen Berveni/Börvely-Halmos und Tiream/Mezőterem-Kendereshalom das Führungszentrum der Region zu sehen war, der Carei-Bobáld-Hügel und umgekehrt. Die Siedlungen der Carei-Ebene sind ohne Ausnahme alle von den drei Tellen aus der Zone sichtbar, so konnten sie unmittelbar oder mittelbar geprüft werden. (Abb. 57–59.)